

איך להפוך את מאזן ההגירה

ידידיה שטרן

שעה שאוכלוסיית העולם המפותח מצטמצמת, אוכלוסיית ישראל גדלה בקצב מהיר. עד לא־חרונה מקורות הגידול היו שלושה: ילודה (2.9 ילדים לאשה — קצב הגידול הגבוה בעולם המפותח), עלייה בתוחלת חיים (מהגבוהות בעולם, הרבה מעבר לארה"ב) והגירה. ואולם, נתונים שפורסמו באחרונה מלמדים שבשנים האחרונות מאזן ההגירה שלילי. ב-2023 מספר המהגרים מישראל היה גדול ב-27,500 ממספר הישראלים החוזרים, וב-2024 המאזן השלילי הוכפל ויותר: עזבו כ-59 אלף יותר מאלה שחזרו. להמחשה, דמיינו שבשנה אחת ניטשו את ישראל כל תושבי ויטנא וקנדה יחד, או שני שלישים מאוכלוסיית רעננה. מהם המהגרים? 80% מתחת לגיל 50. התחרושה היא — ללא הוכחות עדיין — שרבים נמנים עם הציבור המשכיל, היצרני, שחשיבותו לעתיד המדינה עולה על חלקו באוכלוסייה. "הון אנושי איכותי". בצד אלו יש להדגיש את המשך העלייה הברוכה של יהודים ארצה, אך גם כאן מסתמנת האטה: ב-2023 עלו כ-47 אלף איש, ובשנה האחרונה רק 32,800.

מדוע ישראל פחות אטרקטיבית, והאם, כפי שרבים חוששים, זוהי רק ההתחלה ולפנינו גל נטישה שייילך ויתעצם? ברור שהמצב הכלכלי והמצב הביטחוני מספקים מניע חשוב להגירה, אבל בטווח הארוך הקשיים הללו אינם האיום המשמעותי ביותר. אכן, הכלכלה הישראלית תחת לחץ. יוכיחו הורדות דירוג האשראי, הוצאות הביטחון העצום מות ויוקר המחיה המאמיר. אך ישראל, שהאבטלה בה נמוכה בהשוואה גלובלית, נותרה נמר כלכלי עם הווה סביר ועתיד מבטיח שקשור — יותר מבכל מדינה מפותחת אחרת, יחסית לגודל המשק — בטכנולוגיות העתיד.

כך גם באשר לחוסר הביטחון הפיזי: הכשל הנורא בהגנת עוטף עזה בתחילת המלחמה וחורס האזנים המתמשך סביב החזרת החטופים, מטייעים חותם קשה. אך תעצומות הנפש הלאומיות שהתגלו בחברה האזרחית ועיקשות הלחימה של דור תשפ"ד חשפו מחדש את הרוח הישראלית

במיטבה. ההצלחות של כוחות הביטחון בשדות הקרב חיזקו באופן ניכר את ההרתעה הישראלית כלפי חוץ. בשוך המלחמה, ועם השבתם המיוחלת של החטופים, הביטחון הקיומי של אזרחי המדינה ישוב לאטו לקדמותו. ישראל סבלה בעבר מגלי הגירה בעקבות קשיים כלכליים (אינפלציה של מאות אחוזים) וביטחוניים (מלחמת יום הכיפורים), אך עם שיפור התנאים היא חזרה לצמח באופן מרשים. הגל הנרחב כחי עלול להיות חמור וממושך יותר, ולכן מסוכן מקודמיו, משום שאנו חווים משבר מסוג אחר, שמי עולם לא היה כאן: ערעור הסדר החברתי. ראשית, חברתית: בישראל מתנהל מהלך של החלפת אליטות. זהו שינוי שהוא טבעי של ער, למ, אך הוא מייסר ביותר בעבור הקבוצות שנדחו קות מההובלה הלאומית. אפשר להבין את החשש, האכזבה והתסכול של מי שחשים שלמרות ש"הם" בנו את המקום הזה, בכישרון ובהקרבה, ההגה הולך ונשטט מידיהם כתוצאה מתהליכים דמוגריים וחברתיים.

שנית, רעיונית: בישראל מתחולל מאבק בין קבוצות זהות, שכל אחת מהן מבקשת להשיג יעדים לאומיים שונים. קווי השבר בין הקבוצות נרשקים למכלול רחב של סוגיות יסוד: דת, לאום, תרבות ואתוס. ריבוי החזיתות והאינטנסיביות של המאבק במרחב הביטחוני — בייחוד נוכח ההתבדלות החרדית השעורריתית מנשיאה בנטל הביטחון והכלכלה, ונוכח סדר היום ה"אמוני" הקיצוני של חרד"לים המחזיקים בעמדות השפעה מעבר לכוחם הריאלי — מציתים מחלוקת. זו מתודלקת, בקוצר ראות משווע, על ידי הנהגה פוליטית שניזונה ממנה. משיכת החבל הופכת להיסטרית ומערערת את ה"ביחד" הישראלי עד כדי החלשת הערכות ההדדית ותחושת ניכור הניכור מביא עשרות אלפים לנטוש.

שלישית, דמוקרטית: התנועה הציונית היתה מחויבת לעקרונות דמוקרטיים מאז היווסדה. כבר בקונגרס הציוני השני בבאזל (1898) נשים היו שוות זכויות בעוד שבשווייץ, המארכת, לא היתה להן זכות הצבעה בבחירות הכלליות עד שנת 1971. הקמתה של ישראל כמדינה דמוקרטית, גם ללא

ציון עובדה זו במגילת העצמאות, היתה דבר מובן מאליו. זה הדינא הישראלי. אך המהפכה המשפטית שקרעה אותנו ב-2023, והולכת ומרימה ראש גם עכשיו, עירערה את הביטחון במחויבות של ישראל לעקרונות דמוקרטיים.

מצביעי הקואליציה הנוכחית מאוכזבים מכך שאף שנציגיהם זכו בבחירות, הם לא הצליחו לקדם את תוכניתם. אפילו הישג ווטא, תיקון חוק היסוד הנוגע ל"סבירות", בוטל על ידי בית המשפט העליון. מבחינתם השיטה הדמוקרטית הרוכנית כשלה נוכח התנגדות האליטות, שמסכלות את "רצון העם".

הדרך הנכונה לחזק את האטרקטיביות של ישראל לכלל אזרחיה ולמנוע נטישה שלה היא ייצוב מחדש של הדמוקרטיה

מנגד, מצביעי האופוזיציה גילו לחרדתם שרוב מצומצם בכנסת זומם "לגנוב" את המדינה באמצעות הפיכה משטרית שמשנה סדרי בראשית. מאות אלפים יצאו לרחובות משום שחששו שהדמוקרטיה בסכנה ממשית. לראשונה בתולדות הפרויקט הציוני רבים — מהימין, המרכז והשמאל — שוב אינם בטוחים שהשיטה הדמוקרטית היא עובדת יסוד יציבה בחיינו. אובדן הביטחון בשרידות השיטה הוא גורם מערער, במיוחד על רקע מאבק הזהויות והתהליך הכואב של החלפת האליטות.

נראה כי הדרך הנכונה לביצור האטרקטיביות של ישראל בעבור כלל אזרחיה ובעבור יהדות העולם היא ייצוב מחדש של הדמוקרטיה. אין סיבה ואין אפשרות למנוע את חילופי האליטות ואת קבוצות הזהות, כשלעצמו, מבורך. ליברלים אמורים לרצות שיפרחו פרחים הרבה. מי שחושש מפני ההתבדלות החרדית וסדר היום החרד"לי מוזמן לשנות את מאזן הכוחות הפוליטי בישראל באמצעות ההצבעה שלו בבחירות הבאות. הרוכ לכך

קיים, ובגדול. משיכת החבל בין הקבוצות לא תקרע אותנו אם היא תיעשה באופן דמוקרטי. ואולם האיום על הסדר החברתי טמון בכך שאין לנו מערכת דמוקרטית יציבה שמתנהלת באמצעות כללי משחק מוסכמים על בעלי המחלוקת. אין לנו חוקה, ולכן כל רוב מזדמן בכנסת עלול לנסות — כפי שקורה כעת — לשנות את כללי המשחק באופן חד-צדדי. האפשרות הזו מחריפה לאין שיעור את פוטנציאל הנוק של המחלוקת הישראלית, כי היא מפתה את המנצח בבחירות ברע נתון לנצל זאת לשם הכרעת המאבק על אופייה של המדינה, לטובת קבוצות הזהות שהוא משתייך אליהן. העובדה שאין כללי משחק משוריינים, שלא נייטן לשנותם ברוב רגיל, מערערת את הביטחון של רבים בארץ בעתיד משותף. המשך מצב זה עלול להחריף ולהעצים את גל הנטישה מישראל.

התנתי השינויים בהסכמה רחבה תפרוס רשת ביטחון בעבור כולנו, שהרי בישראל — "מדינת כל מיעוטיה" — אין קבוצת רוב הגמונית יציבה שעל פיה יישק דבר לאורך זמן. אם כולנו מיעוטים בפוטנציה, כולנו אמורים לרצות בכך שכללי המשחק יתקבלו אך ורק בהסכמה רחבה.

בצד עיגון כללי המשחק, נדרש גם להציב גבולות לתיאבון של קבוצות קצה בחברה, הנוגסות בדמוקרטיה המהותית. דרך המלך לכך היא עיגון חוקתי של ערך השוויון, אך נראה שהדבר אינו בריביוע בזמן הקרוב, משום שלמרבח הצער והבושה אין בישראל הסכמה רחבה על עקרון יסודי זה. לפיכך נדרשת התגייסות כוללת לפעולה בשדה החינוכי, לקידום הכנה והפנמה נרחבות של ערכי זכויות האדם, ובראשם השוויון. חשוב להבהיר: ישראל לא שוויונית היא לא דמוקרטית ולא יהודית.

פעולה כפולה — עיגון חוקתי של כללי המשחק באמצעות הסכמה רחבה ("חוקה רוח") ומהלך חינוכי מקיף לקידום ערכי זכויות האדם — היא המתכון שיאפשר לישראל לשוב להיות מה שראוי שתהיה: המקום האטרקטיבי ביותר לפרט ולכלל.

הכותב הוא נשיא המכון למדיניות העם היהודי (JPPJ) ופרופ' אמריטוס למשפטים באוניברסיטת בר-אילן